

Naturhistorie på 1700-tallet

En global fortelling?

Simone Ochsner

postdoc, er assistent for litteraturvitenskap ved Abteilung für Nordische Philologie, Universität Basel. Hennes forskningsinteresser er litteratur fra 1700-tallet, naturhistorieskrivning, skandinavisk kriminallitteratur, kunnskaps- og bokhistorie.

Ser man på titlene til Hans Strøms *Physisk og oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør beliggende i Bergens Stift i Norge* (1762) eller Erik Pontoppidans *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie* (1752/53) synes de ved et første øyekast uforenlige med en forestilling av 1700-tallets naturhistorie som 'global fortelling'. Hva ville 'global', et begrep som bare har vært i bruk i noen årtier, ha betydd på 1700-tallet? I hvorvidt er det mulig å se på naturhistorier som en slags global fortelling når de på denne tiden innholdsmessig forskyver fokuset fra det ensyklopediske til det regionale og lokale? Finnes det overhodet noe i denne tekstsorten som kan kalles verdensomspennende – eller global? Er det de tallrike kunnskaps-elementene fra nære og fjerne jorddeler? Er det liknende metoder og legitimasjonsstrategier for kunnskapsgenerering eller er det kommunikasjonsnettverket på kryss og tvers av politiske grenser mellom de lærde mennene?

Disse overveielsene danner rammen rundt spørsmålet om en mulig forståelse av naturhistorie fra 1700-tallet som global fortelling. Jeg går ut fra en kunnskapshistorisk tilnæringsmåte og fra skandinavisk kildemateriale.

Jeg skal begynne med å tilnærme meg begrepet 'global', for å få et begrep av hva slags fortelling det er jeg leter etter i sammenheng

med 1700-talls naturhistorie. Deretter skal jeg skissere begrepene 'naturhistorie' og 'naturhistorieskriving' på 1700-tallet for omsider, på grunnlag av de første to skrittene, å gjøre et forsøk på å finne et svar på om naturhistorien på 1700-tallet kan leses som en global fortelling.

Supplementet til *Ordbog over det danske Sprog* (2001) daterer 'global' til 1942 (se ODS-S: 149), med en henvisning til *Vor Tids Fremmedords* andre utgave (1942), en fremmedordbok. Det anføres ingen teksteksemplere som er eldre enn kilden – *Vor Tids Fremmedords* andre utgave fra 1942 – bortsett fra noen få, som er nesten samtidige. Det viser at det ikke finnes noen eldre belegg for ordet i samlingene av *Ordbog over det danske Sprog*. Samtidig viser det også, at redaktøren til fremmedordboka så på dette ordet som relativt veletablert og allerede utbredt i visse tekstsorтер, for ellers ville han ikke ha tatt det opp i utgaven fra 1942. Det er ført opp to betydningsfelt for 'global':

- 1 "[...] angår hele jordkloden; verdensomspændende [...]"
- 2 (især i videnskabeligt spr.) som udgør en helhed; altomfattende [...]" (ODS, 2001: 149).

Sammenlikner man betydningsfeltene av 'global' fra 1942 med opplysningene i nyere oppslagsverk framgår det, at det – ser man bort fra noen detaljer angående formuleringa – ikke har foregått en betydningsovergang (se for eksempel Jacobsen: 433 eller *Dudenredaktion*: 1358), og hvis man i dag altså stiller spørsmålet om det er mulig å kalle naturhistorien på 1700-tallet en global fortelling, så er det et spørsmål om i hvorvidt det finnes trekk i denne tekstsorтер som er verdensomspennende og/eller altomfattende.

For å få frem et mere detaljert betydningsinnhold og, i sammenheng med det, for å få videre interpretasjonsmuligheter av 'global', skal jeg se nærmere på et begrep, som er i slekt med begrepet 'global', nemlig 'globalisering'. Ser man på frekvensen dette begrepet blir brukt både i vitenskapelige og hverdagslige sammenheng, synes det neppe å være nødvendig å henvise til vanskelighetene som følger av en tilnærming til dette begrepet; et begrep, som har etablert seg som nøkkelbegrep for samtidsanalysen i hu-

maniora og samfunnsvitenskap og som en slags "epokeetikett" som karakteriserer slutten av 1900-tallet (se Fässler: 29).

I denne artikkelen går jeg ut fra et globaliseringskonsept som ikke forstår globalisering som et fenomen begrenset til 1900-tallet men som en langvarig prosess kjennetegnet av forskjellige hastigheter (se Fässler: 24). Den karakteriseres av de følgende kjennemerkene: utvidelse av interaksjonsradier, komprimering av nettverk, resiprositet og transformasjon (se Fässler: 30). Årsaker til disse kjennemerkene er ekspansjonstendenser som baserer på religiøse, økonomiske og politisk-militære motiver. Samtidig skjer det en erosjon av interaksjonsbarrierer på grunn av intellektuell horisontutvidelse, teknologiske og organisatoriske oppfinnelser og inter- eller henholdsvis supranasjonale ordninger av institusjoner (se Fässler: 31).

Et slikt globaliseringskonsept utvider og tydeliggjør det første betydningsfeltet av begrepet 'global', som vi har definert med hjelp av en definisjon i *Ordbog over det danske Sprog* fra 1942 og den svarer også noenlunde til det andre betydningsfeltet. Man kan altså slå fast at 'global' betegner noe som på et tidligere tidspunkt ikke var global, noe som har gjennomgått en prosess, under hvilken interaksjonsradien har utvidet seg og nettverket har blitt mer kompleks. Ut fra definisjonen av begrepet 'globalisering' kan det konstateres at noe som er globalt er kjennetegnet av en overskridelse av grenser, av vekselvirkning og transformasjon.

Begrepet 'naturhistorie' omfatter i midten av 1700-tallet, ved siden av at man brukte det for å betegne bokens medium, hvor denne tekstsorten ble lagret og presentert (se ODS: 987f), beskrivelsen og klassifikasjonen av alle fenomenene og objektene i naturen (se Hacquebord: 85), en oppgave som sitatet fra Ludvig Holbergs *Niels Klim* (1971) illustrerer:

Thi for at udvide mine Kundskaber i Physiken, som jeg havde begynt at legge mig efter, undersøgte jeg omhyggelig Landets og Biergenes indvortes Beskaffenhed, og streifede til den Ende rundt omkring i alle Kroge der i Provindsen. Der var ingen Klippe saa steil, at jeg jo forsøgte at klavre op paa den, ingen Hule saa dyb og rædsom, at jeg jo vovede mig ned deri, i Haab om at finde et eller andet, der var en Naturkyndigs Opmærksomhed og Undersøgelse værd. (Holberg, 1971: 19)

Inneholder naturhistoriske tekster i dag på den ene siden klassisk deskriptive former, som har røtter i den gresk-romersk antikken, for eksempel i Plinius den eldre *Historia naturalis* (2004), og på den andre siden former, som baserer på utviklingshistorien, som ofte er blandet med hverandere (se Kambartel: 527), så impliserer historie – og, som sitatet viser også naturhistorie – som erfaringsbasert erkjennelse opprinnelig ingen temporal dimensjon (se Eriksen: 23). På 1600- og 1700-tallet kan begrepet brukes synonymt med beskrivelse eller undersøkelse, uavhengig av temporale aspekter. Først ved slutten av 1700-tallet skjer det en forandring av betydningsinnholdet av begrepet 'historie' og dets anvendelse (se Kambartel: 526f). Historie blir knyttet til en temporal ordning og den får samtidig med det en temporal dimensjon, hvor begivenheter ikke står ved siden av hverandre i et ahistorisk felt, men følger etter hverandre.

Ut fra disse redegjørelsene kunne man tenke seg at naturhistorien på 1700-tallet, som beskjeftiger seg med naturlige fenomener og objekter, er tydelig knyttet til et naturvitenskapelig forskningsområde. Men på denne tiden er det ikke mulig å snakke om naturvitenskap i modern betydning i Danmark-Norge. Uten tvil finnes det naturvitenskapelige elementer i naturhistoriene, men naturhistorieskrivinga er sterkt knyttet til teologien på denne tida. Den dreier seg ikke bare om naturlige fenomener og objekter, men den handler også om skaperen og hans forhold til naturen, et begrep, som var flertydig på samme måte som det er det fremdeles i dag. Den blir "in der Physick [...] allerhand Bedeutungen angemerket" (Zedler, 1961: 1035), som man kan lese for eksempel i *Zedlers Universal-Lexicon* (1961 [1732-54]) som ble publisert midt på 1700-tallet. Som Ulrike Spyra formulerer det i sammenheng med den middelalderske naturlæren, er naturhistorieskrivinga på 1700-tallet opptatt av den utvendige skikkelsen de skapte tingene har og med naturens skapende kraft som tegn for guds handlekraft (se Spyra, 2005). Det betyr at det er mulig å få kunnskap om gud gjennom fenomenene og objektene i naturen, at det, på lik linje som det er mulig å lese om gud og hans handlinger i den hellige skrift, også er mulig å lese om han og om disse i naturens bok. Det finnes altså to guddommelige bøker: *Liber scripturæ* und *Liber naturæ*, en forestilling som allerede eksisterer hos Augustinus (se Spyra: 4). Denne forestillingen, at man gjennom å lese i naturens bok får en dypere og en mere omfattende insikt i guds handlinger og skapelsesplan, finner man også i naturhistorie-

ne fra 1700-tallet. Det finnes ingen motsetning mellom naturvitenskap og religion, disse to kunnskapsfeltene snarere overlapper og blander seg. Både naturens bok og den hellige skrift har blitt skrevet av skaperen (se Gilje, Rasmussen: 284). Men en forskjell mellom naturens bok og den hellige skrift er at naturens bok forblir uforståelig uten den hellige skrift angående teologisk erkjennelse; det betyr at det er umulig å se gud og det han skaper i naturens bok og å forstå den uten å ha inngående kunnskap om den hellige skrift. Men også med kunnskap om bibelens innhold er det ikke sikkert, at man forstår det som er skrevet i naturens bok eller tegnene som vises deri. Man er bare på erkjennelses spor – en ofte brukt fysikoteologisk metafor fra denne tiden.

På bakgrunn av disse tilnærmelsene til de sentrale begrepene stiller nå spørsmålet seg, hvorvidt naturhistorien på 1700-tallet kan kalles en global fortelling, om man kan forstå den som en verdensomspennende eller altomfattende utbredt forestilling og diskurs, som danner en av mange rammer for verdenssamfunnet.

Begrepet 'global', adjektiv til det latinske 'globus', 'kule', kan, som vi har sett i det første betydningsfeltet i *Ordbog over det danske Sprog* i en geografisk forståelse referere til hele jordkloden. Det handler om å spenne om jordkloden på mange forskjellige måter. Men begrepet kan også, i tilknytning til det andre betydningsfeltet interpreteres på et abstrakt plan som altomfattende, som danner en helhet, og brukes metaforisk for beskrivelsen av fenomener og strukturer som lager sirkler og overskrider grenser, som minner om bevegelser rundt en globus – riktignok ikke rundt 'globusen' –, men rundt en skikkelse som minner om en kule og på den måten avbilder 'global' utbredte idéer og tanker. Det betyr med andre ord at begrepet kan brukes for fenomener og strukturer som ikke omspenner hele jordkloden, men som likevel kan karakteriseres som verdensomspennende, i den hensikten, som den respektive verden defineres; historisk, sosial og tematisk begrenset – i denne artikkelen altså den europeiske forskningsverdenen fra 1700-tallet, i hvilken naturhistorien har en sentral plass.

I denne forskningsverdenen sirkulerer kunnskap om mange forskjellige kunnskapselementer. Denne kunnskapen forblir ikke lokal kunnskap, men beskriver sirkelformete baner gjennom privat

utveksling – på skriftlig eller muntlig vis, men også gjennom bokmarkedet, som man ser i dette sitatet fra *Norges naturlige Historie*: “Den Engelske Original har jeg ikke ved Haanden, men af den 1743 i Hamborg paa tydsk udgivne Oversettelse, kaldet: Unterricht an einen Freund, wie man die Trägheit und den Rückfall im Christenthum verhüten soll, vil jeg anføre ordene” (Pontoppidan, 1977 [1752]: 36).

I dette tilfellet blir kunnskapen, som presenteres i *Norges naturlige Historie*, oversatt fra engelsk til tysk for så å bli overført til en dansk bok. Det samme skjer med metodene og legitimasjonsstrategiene som man bruker for å generere kunnskap. Og på samme måte forholder det seg med kommunikasjonen mellom folk som er interessert i naturhistorien. Den er ikke begrenset til en dialogisk form, den er polyfon og foregår, eller henholdsvis sirkulerer i flere retninger. Sammen med kommunikasjonen sirkulerer dessuten også selve kunnskapsobjektene – tørkede bønner eller preparerte dyr: “At denne Tarre bærer Blomster som en anden Væxt, kand jeg vel ikke af egen Forfaring bevidne, men en god Ven har forsikret mig, at have seet dens Blomster, næsten som hviide Lilier svømmende ved Toppen paa Vandet, saa og lovet at forskaffe mig en Prøve deraf” (Pontoppidan, 1977 [1752]: 244).

Disse fenomenene og strukturene, som kan karakteriseres av sirkelformede bevegelser og som – sett fra et abstrakt perspektiv – overlapper hverandre i rommet og danner et kuleformede objekt, er ofte koblet til sosiale og geografiske grenseoverskridelser. Kunnskapssirkuleringen, kommunikasjonen og utvekslinga av metodene og legitimasjonsstrategiene for å generere kunnskap foregår mellom ulike aktører som tilhører forskjellige sosiale klasser: vitenskapsmenn ved universitetene og akademiene, prester ute på små steder på landet, medlemmer fra de lærde selskapene og ellers naturinteresserte mennesker – bønder eller fisker – men også misjonærer og kjøpmen er involverte. Det kan konstateres, at disse fenomenene og objektene ikke bare beveger seg fra de mere dannede klassene til de lavere klassene, men også omvendt og at det er både individuelle og kollektive aktører som deltar i dem.

Gjennom skriftlig kommunikasjon i form av brev, gjennom bokhandelen eller gjennom forskningsopphold ved forskjellige institusjoner i utlandet overskrider kunnskapen og metodene og legitimasjonsstrategiene for å generere kunnskap de geografiske grensene.

De politiske grensene hindrer dynamikken i naturhistorieforskning og -skrivning bare i liten grad. Forståelsesproblemer i sammenheng med sosiale språkgrenser overvinnes gjennom å skrive på dansk og svensk og ikke lenger på latin som tidligere var forbeholdet de lærde menn, og geografiske språkgrenser overvinnes med oversettelser. Bortsett fra begrensninger på grunn av sensur hersket det en travel utveksling mellom forskere fra forskjellige steder over hele Europa. Selv om det kan merkes en tendens for at naturhistorieskrivinga forskyver seg fra et ensyklopedisk til et lokalt forskningsfelt, betyr denne bevegelsen ingen hindring for den gjensidige forskningsutveksling. Snarere foregår utforskningen av små områder eller også utforskningen av begrensede naturhistoriske fenomener og objekter mer omfattende og den tilbyr mange interessante fakta for forskningsdiskusjonen utover de lokale grensene. Ved siden av henvendelsen til det lokale øker interessen for det fremmede og ukjente. I kontekst av de kolonialiserte områdene, hvor man flittig samlet naturalier og etnografiske objekter (se Kragh: 226), oppstår det ulike former av naturhistorisk kunnskapssirkulasjon, som går utover fastlandeuropas grenser. Religiøse interesser som misjonen og politisk-militære motiver er sentrale i denne sammenhengen, men også økonomiske interesser, som manifesterer seg i form av handelsreiser – for eksempel Frederik Ludvig Nordens ekspedisjon til Afrika i årene 1737 og 1738, som gikk ut på å knytte handelsforbindelser med den etiopiske keiseren¹ – eller for eksempel Eggert Ólafssons og Bjarne Pálssons reise gjennom Island. Ólafsson og Pálsson ble sendt til Island fra 'Videnskabernes Selskab' i København med den konkrete oppgaven, til å utforske Island, deres fedreland, altså i kontekst av vitenskapelig-kulturell interesse.²

Den sosiale og geografiske sirkuleringen av kunnskapen, av metodene og legitimasjonsstrategiene for å generere kunnskap og av selve kunnskapsobjektene er karakterisert av en vidstrakt interaksjonsradius. Interaksjonsbarrierene ble minsket gjennom intellektuell horisontutvidelse, teknologiske – i naturhistoriens tilfelle snarere teoretiske og metodiske - og organisatoriske innovasjoner. Nettverket i disse rommene er tett, resiprositet er synlig, henholdsvis vekselvirkninger eksisterer. I videste forstand er det også mulig å snakke om en strukturell ombygging av de involverte samfunnsparter, fordi det finnes forskjellige former av transformasjon mellom partene som deltar i kunnskapssirkulasjonen.

Interpreterer man altså begrepet 'global' på et abstrakt plan, som jeg viste i begynnelsen av artikkelen, bruker man det metaforisk for å beskrive fenomener og objekter som er allmenn grenseoverskridende og sirkelformede, som ikke omspenner hele jorden, men likevel en historisk, sosial og tematisk definert verden og det på en altomfattende måte, så kan 1700-talls naturhistorie forstås som global fortelling.

Det er uten tvil mulig å argumentere mot en slik forståelse: Man kunne anføre at 1700-tallet er en del av den såkalte protoglobaliseringsfase, som går i forveien for den første globaliseringsfasen (1840-1914) og at man på grunn av det umulig kan se på naturhistorien på 1700-tallet som global fortelling, at man snarere skulle snakke om en protoglobal fortelling, som allerede viser visse globaliseringsstrukturer (se Fässler: 60-98). Man kunne kritisere, at det er en alt for lite gruppe av mennesker, som er involvert i naturhistorien på 1700-tallet, for å kunne kalle det et altomfattende fenomen og for å kunne snakke om altomfattende strukturer. I den sammenheng kunne man også argumentere at det ikke er mulig å snakke om transformasjonsprosesser i samfunnet når de bare angår denne lille gruppen. Og man kunne videre innvende, at selv om interaksjonsradiene ekspanderer og nettverkene blir større, at de ikke er tette nok ut fra kommunikasjons- og transportforholdene på denne tiden.

Men frigjør man da begrepet 'global' fra dets assosiasjon til jordkloden og setter man den simpelheten i sammenheng med et kuleformede objekt, setter man sirkulasjonen rundt dette objektet, som er knyttet til begrepet 'global', ikke i sammenheng med mennesker, varer og informasjon, men med naturhistorisk kunnskap, med metoder og legitimasjonsstrategier for å generere kunnskap og med de naturhistoriske objektene selv, og setter man da overskridelsen av grensene ikke bare i sammenheng med nasjonalstatlige grenser eller kontinenter, men i sammenheng med allmenne sosiale eller geografiske grenseoverskridelser, så kommer et nett til syne. Det strekker seg riktignok ikke ut over hele globusen, men det omspenner den naturhistoriske verdenen på 1700-tallet – i denne forståelsen er det altomfattende. Samtidig oppstår den naturhistoriske verdenen først gjennom det, henholdsvis det konstruerer den. Dermed kan 1700-tallets naturhistorie forstås som global fortelling; en global fortelling som utmerker seg gjennom en felles forestilling av kunn-

skap, generering og strukturering av kunnskap i det eksisterende naturhistoriske nettverket på 1700-tallet, en global fortelling som knyttet individer sammen over store deler i Europa men også på noen områder utenfor 'den gamle verdenen' og som gjennom forsknings- og handelsreisende og misjonærer ble båret utover Europas grenser. Dermed ble denne forestillingsverdenen utvidet, forandret og samtidig sementert.

Noter

- 1 I følge Helge Kragh forfattet Norden om denne reisen på vegne av Christian VI en redegjørelse, som ble publisert posthumt fra 'Videnskabernes Selskab': *Voyage de l'Égypte et de Nubie* (1755).
- 2 Resultatene av denne reisen ble gitt ut posthumt som *Reise igjennem Island* (1772).

Referencer

- Bayer, Karl og Brodersen, Kai** (red.), *Naturkunde. C. Plinius Secundus d. Ä. Register*, Artemis & Winkler / Patmos Verlag: Düsseldorf et al., 2004.
- Det danske sprog- og litteraturselskab** (red.), *Ordbog over det danske sprog*, bd. 14, Gyldendal: København, 1933.
- Det danske sprog- og litteraturselskab** (red.), *Ordbog over det danske sprog*, Supplement, bd. 4, Gyldendal: København, 2001.
- Dudenredaktion** (red.), *Duden. Das Grosse Wörterbuch der deutschen Sprache*, bd. 3, Dudenverlag: Mannheim et al., 1993.
- Eriksen, Anne**, *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*, Pax: Oslo, 2007.
- Fässler, Peter E.**, *Globalisierung. Ein historisches Kompendium*, Böhlau Verlag: Köln et al., 2007.
- Gilje, Nils og Rasmussen, Tarald**, *Tankeliv i den lutherske stat. Norsk idéhistorie*, bd. 2, Aschehoug: Oslo, 2002.
- Hacquebord, Louwrens**, "The Geographical Approach of Carl Linnaeus on his Lapland Journey", *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, vol. 29, nr. 1 og 2/2008.
- Holberg, Ludvig**, *Værker i tolv bind. Digteren, historikeren, juristen, vismanden*, bd. 9, Rosenkilde og Bagger: København, 1971.
- Jacobsen, Lis et al.** (red.), *Politikens nudansk ordbog*, bd. 1, Politikens Forlag: København, 1992.
- Kambartel, Friedrich**, "Naturgeschichte" i Joachim Ritter og Karlfried Gründer (red.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, bd. 6, Schwabe: Basel, 1984.
- Kragh, Helge**, *Natur, nytte og ånd. 1730-1850. Dansk naturvidenskabs historie*, bd. 2, Aarhus Universitetsforlag: Århus, 2005.
- Pontoppidan, Erik**, *Det første forsøg paa Norges Naturlige Historie, forestillende dette Kongeriges Luft, Grund, Fjelde, Vande etc. og omsider Indbyggernes Naturel, samt Sædvaner og Levemaade*, bd. 1, Rosenkilde og Bagger: København, 1977 [1752].
- Spyra, Ulrike**, *Das 'Buch der Natur' Konrads von Megenberg*, Böhlau Verlag: Köln et al., 2005.
- Zedler, Johann Heinrich**, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon*, bd. 23, Akad. Druck- und Verlagsanstalt: Graz, 1961 [1732-54].